

Erken Cumhuriyet Döneminde Atatürk'ü ve Cumhuriyet'i Konu Edinen Belgeseller

Documentaries About Atatürk and the Republic During the Early Republican Period

Aysu UÇUR BALCI*

Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Received: 08.04.2023 ■ Kabul Accepted: 27.10.2023

ÖZ

Belgesel film, tarihin tanıkları olarak nesilden nesile aktarılabilecek bir kültür aracı olmaktadır. Özellikle şimdi ve bugünü geçmişin araçlarıyla anlamaya çalışan medya arkeolojisinin temelinde tarihi anlatılar yer almaktadır. Tarihimiz için önemli bir gün olan Cumhuriyet'in ilanı ve sonrasında yaşanan gelişmeler dönemin modern aracı olan kameraya da yansımış, özellikle anı gösteren belge filmler çekilmiştir. Erken Cumhuriyet dönemine ait verilerin sınırlı olması günümüzde konuyu tekrar ele almayı gerektirmiş ve özellikle Cumhuriyet'in 100. yılında bu önemli günün kayıtlarını medya arkeolojisinin bir parçası olarak incelemek çalışmanın çıkış noktasını oluşturmuştur. Dijital verilerin imkanıyla birlikte medya arkeolojisi çeşitlenmiştir. Bu çalışmada amaçlanan erken Cumhuriyet döneminde belgesel filmin yerini incelemek ve belgesel türleri açısından dönemin filmlerini betimlemektir. Bu amaçla çalışmada veri toplama yöntemi kullanarak arşiv görüntüleri incelenmiş ve literatür taranmıştır. Çalışmada toplanan veriler, betimsel analizle açıklanmıştır. Verilerin güncel kaynaklarla ve belgesel film türleri açısından ele alınması çalışmanın önemini ortaya koymaktadır. Belgesel sinema kolektif bellek, ülke imajı ve medya arkeolojisi açısından önemli olmaktadır. Elde edilen verilere göre dönemin belgesel filmlerinin hem uluslararası ilişkileri pekiştirdiği hem tarihe tanıklık ettiği hem de belgesel sinemanın şekillenmesinde etkili olduğu görülmektedir. Belge filmler uluslararası ilişkileri destekleyen ve geliştiren bir rol üstlenmiştir. Belgesel türleri açısından ise dönemin belgesel filmleri gözlemsel-belgesel ve belgeleyen tür sınıflandırmasına yakınlık gösterdiği, bununla birlikte son yıllarda da tarihi filmlere öncülük ettiği sonucuna ulaşılmaktadır. Çalışma sonucunda belgesellerin teknik sınıflandırmasının tespitiyle birlikte kamu kurumlarının her geçen gün yeni verileri restore ederek toplumla paylaştığı sonucuna ulaşılmıştır. Medya arkeolojisinin temelinde yer alan bu edimle birlikte her yıl yeni görsel-işitsel içerikler arşive eklenmekte, bu durum kolektif belleğin oluşumu açısından önemli görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Belgesel Film, Erken Cumhuriyet Dönemi, Medya Arkeolojisi, Atatürk, Sinema Tarihi.

ABSTRACT

Documentary films become a cultural tool that can be transferred from generation to generation as witnesses of history. Historical narratives are the basis of media archeology, which tries to understand the present and the present with the tools of the past. The proclamation of the Republic, which is an important day in our history, and the developments after it were also reflected in the camera, which was the modern tool of the period, and document films showing the moment were shot. The limited data of the early Republican period necessitated reconsidering the subject today, and examining the records of this important day, especially in the 100th anniversary of the Republic, as a part of media archeology constituted the starting point of the study. With the possibility of digital data, media archeology has diversified. The aim of this study is to examine the place of documentary film in the early Republican period and to describe the films of the period in terms of documentary genres. For this purpose, archive sections were examined, and the literature was scanned using the data collection method obtained. The data in the study are explained with good analysis. Document films have taken on a role that supports and improves international relations. According to the data obtained, it is seen that the documentary films of the period both reinforced international relations and witnessed history and were effective in shaping documentary cinema. Thus, documentary cinema becomes important in terms of collective memory, country image and media archeology. In terms of documentary genres, it is concluded that the documentary films of the period tend to be classified as observational-documentary and documentary genres. With this act of media archeology's existence, new audiovisual contents are added to the archive every year, and this seems to be important in the formation of collective memory.

Keywords: Documentary Film, Early Republican Period, Media Archaeology, Atatürk, Cinema History.

“Yüksek bir insan topluluğu olan Türk Milletinin tarihi bir vasfı da güzel sanatları sevmek ve onu yükseltmektir”

M. Kemal ATATÜRK¹

Giriş

Sinemanın ülkemize gelişi ve kurmaca-belgesel olarak türleşmesi beraberinde onu teknik bir araç olmasının ötesine geçirmiş, tarihi olayların aktörü haline gelmesini sağlamıştır. Sinema bir modernlik aracı olmakla birlikte tarihsel bir araç olarak görülmüştür. Hem teknik gelişim hem de içerikteki anlam, sinemanın dünyada olduğu gibi ülkemizde de önemsenmesine neden olmuştur. Bu dönemde Cumhuriyet'in ilanı gibi önemli bir olay filmlerin konusu olmuş, özellikle belge filmler hem sinemamız hem de tarihimiz açısından büyük veriler sunmuştur.

Günümüzün dijital imkanları, medya arkeolojisine (Parikka, 2017) izin vermekle birlikte dokümanların önemini bir kez daha hatırlatmaktadır. Medya arkeolojisi; tarihsel anlatılar ve dijital kültürden oluşmaktadır (Dewdney ve Ride, 2006, s. 23). Tarihsel anlatıların bir ürünü olan belgesel sinema ise geçmişi bugün ile beraber düşünmenin önünü açmaktadır. Belgesel filmler tarihe tanıklık ederek bir anlatı oluşturmaktadır. Günümüzün dijital imkanları ile bant, kaset, CD gibi teknik materyaller bilgisayarlara sayısal veriler olarak aktarılmakta ve ulaşılır hale gelmektedir. Bu bağlamda çalışmada erkendönem Cumhuriyet'i ve Atatürk'ü konu edinen belgeseller dijital arşiv ve literatür araştırması doğrultusunda ele alınmış, belgesellerin içerikleri tarihsel anlatı ve sinema tarihi açısından değerlendirilmiştir. Bunun yanı sıra belgesel türleri açısından erken Cumhuriyet dönemi belgesellerinin stilleri ele alınmıştır. Çalışmada tarihsel anlatıların tespiti için doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Zira medya arkeolojisi açısından video, film, gazete, fotoğraf vb. nitel araştırmalarda kullanılan önemli bilgi kaynaklarıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2016, s.190). Araştırmada ilk olarak

sinema, tarih ve bellek ilişkisine değinilmiş daha sonrasında belgesel sinemanın niteliği ve erken Cumhuriyet döneminde çekilen belge film/belgesel filmler ele alınmıştır.

Sinema, Tarih ve Kolektif Bellek İlişkisi

Toplumlar nesilden nesile çeşitli araçlarla dönemin kültürel ve toplumsal göstergelerini aktarmıştır. Birbirine eklemlenerek gelişen bu kültürel tarih ve bellek oluşumu için önem arz etmektedir. Bellek, yaşananları veya bilgileri bilinçli olarak zihinde muhafaza etme anlamına gelmektedir. Böylelikle zihinde saklama edimi bireysel olabildiği gibi toplumsal olarak da şekillenebilir. Belleğin toplumsal yönü kültürle ilişkilidir. Edward Burnett Tylor (1958, s. 26) kültürü toplumun benimsediği “inanç, gelenek, alışkanlık, sanat ve becerilerinden oluşan bir bütün” olarak görmektedir. Ortak duygu ve anlamların taşıyıcısı olan kültürel öğeler, kolektif bilinç ve kolektif bellek bağlamında uzun yıllardır farklı tekniklerle ilerlemektedir. Kültür gelenekler, ortak değerler ve tarihi yaşanmışlıklarla şekillenmektedir. Maurice Halbwachs (2007, s. 55) belleğin bireysel olmaktan çok kolektif olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre bellek zamana ve mekâna bağlı olarak oluşmaktadır. Kolektif bellek, geleneklerin ve değerlerin benimsendiği bir bellek türüdür.

Sözlü kültür döneminde söze ve hafızaya dayalı bir düzen bulunmaktadır. Destan, masal, atasözü, hikâye gibi sözlü kültür öğeleri nesiller boyunca bir aktarıcı tarafından iletilmektedir. Yazının ve matbaanın gelişimi ile sözlü kültürün yanı sıra ortaya çıkan yazılı kültür daha kalıcı, geniş kitlelere ulaşan, çeşitlenen bir bilgi anlayışını meydana getirmektedir. Bu değişim ile hatırlama figürleri hem yazılı hem sözlü bir hatırlama ile oluşmaktadır. Jan Assman (2015, s. 46) düşüncenin soyut olmasının aksine hatırlama figürlerinin somut olduğundan söz etmektedir. Hatırlama kişiye, nesnelere ve

1 Akt: (Erbay, 2022, s. 86).

gruba göre değişmektedir. Assman aynı zamanda iletişimsel ve kültürel belleği, toplumsal hatırlama biçimleri olarak görmektedir. Sözlü ve yazılı kültürün yanı sıra ortaya çıkan görsel kültür ise göstergelere, iletişim araçlarına ve anlamlara vurgu yapmaktadır. Connerton (1999, s. 66) toplumların anımsama ediminde anma törenleri ve bedensel pratiklerin yer tuttuğunu vurgulamaktadır. Görsel hatırlamada ritüeller, jest ve mimikler, teknik araçlar toplumsal bellek için büyük yer tutmaktadır.

Hatırlamanın bir çeşidi olan görsel araçlar, kitle iletişimi ve sanat aracılığıyla yeni formlar edinmektedir. Sanat ve medya, sunduğu olanaklarla tarihsel bir yolculuk yaratmakta, tarihi aktarmakta ve yorumlamaktadır. Sinemanın kendisi, teknolojik bir araç olarak tarihsel yolculuğun içinde bulunmakta, zamana ve döneme ışık tutabilmektedir. Özellikle sinemanın keşif yolcuğu onu teknik bir araç ve tanık haline getirmiştir. Sinema ve tarih ilişkisi tarihin filmler aracılığıyla yeniden hatırlanması ya da kayıt altına alınması ile ilgilidir. Bu bağlamda medya arkeolojisi, tarihi medya araçlarıyla anlamayı hedeflemektedir.

Kolektif belleğin sinema ile olan ilişkisinde yeni sinema tarih yazımı ve dijitalleşme dikkat çekmektedir (Diken Yücel, 2022, s. 2). Şimdinin medya kültürünü anlamak için geçmişe yapılan kazılar medya arkeolojisi ve kolektif belleğin önemini ortaya çıkarmaktadır. Yeni tarih yazımı filmleri seyircisi, mekânı, dönemi, kültürü ile birlikte düşünerek merkeze seyirciyi ve onun belleğini yerleştirmektedir. Örneğin Dilar Diken Yücel (2022, s. 23) yaptığı sözlü tarih çalışmasında 60 yaş üstü seyircinin Malatya'daki Yeşilçam dönemine dair anılarını araştırmış, Malatya'da ilk film gösterimlerinin Cumhuriyet'in ilanının öncesine denk geldiğini, kadın seyircinin melodram türünü erkeklerin ise western türünü tercih ettiklerini vurgulamıştır. Benzer şekilde Tunç Boran (2015, s. 274) erken Cumhuriyet döneminde Çankırı'ya sinemanın gelişimini araştırmış, Çankırı'da düzenli film gösterimlerinin 1930'da Türk Ocağı tarafından başlatıldığını belirtmektedir. Boran (2015, s. 274) aynı zamanda Çankırı'nın aydın kesiminin

sinemayı "Çankırı'nın en mübrem ve zaruri ihtiyacı" olarak gördüğünü belirtmektedir. Görüldüğü üzere sinema, tarih ve kolektif bellek ilişkisi hem teknolojik gelişimin öncüsü olan sinema ile hem de onun alıcısı olan seyirciyle şekillenmektedir. Jussi Parikka (2017, s. 14) medya arkeolojisinin şimdi ve geleceği anlamak için geçmişe yapılan kazılar olarak nitelemektedir. "Sinema, kilit bir modernlik teknolojisi olarak medya arkeolojisi teorilerinin özünde yer almıştır" (2017, s. 21). Medya arkeolojisinin bir parçası olan belge-filmler ise gerçeğin aktarılmasına işaret etmektedir. Belgesel filmler, tarih yolcuğunun ve kolektif belleğin bir diğer başlığı olmaktadır.

Tarih Yolculuğunda Belgesel Sinema

Tarihi sinema ile kavrama düşüncesi hem film üreticileri hem de düşünürler tarafından ele alınmıştır. Marc Ferro (2017, s. 25) filmlerin birer tarihi belge ve tarihin temsilcisi olduğunu belirtmektedir. Aynı şekilde Peter Burke (2016, s.8) görsel imgelerin tarihsel kanıt potansiyelini vurgulamaktadır. Fotoğraf, resim, sinema gibi görsel imgeler işaretlerin ve göstergelerin gücünden yararlanarak insanların zihnine hitap etmektedir. "Sinema gücünü izleyiciye olaylara tanık olduğu hissini vermesinden alır" (Burke, 201, s. 179). Bu tanıklık kamera açıları, çekim teknikleri gibi anlatı unsurlarıyla olmaktadır. Özne kamera kullanımında kamera seyircinin gözü olmakta ve çevreyi gözlemlemektedir. Özne kamera, belgesel sinemanın önemli unsurlarından biridir. Böylelikle seyirci bir tanık olarak hareket etmekte, izlemekte ve filme dahil olmaktadır. Tarihe tanık olan filmlerde seyirci medya arkeolojisi içinde gözlemcidir. Tarih konulu filmler ya da belirli bir tarihte eş zamanlı olarak çekilen filmler günümüzü anlamak ve aktarmak açısından önemlidir. Belgesel sinema bu anlamda gerçeğe yaptığı vurguyla bir tarih aracı olmaktadır.

Belgesel sinema, gerçekçi film türünün benimsediği ve her ülkenin kendi tarihinde önemli yer tutan bir sinemadır. Vertov'un sine-göz (2007) ve Grierson'un İngiliz Belge Okulu çalışmaları belgesel filme öncülük etmiştir. Sonrasında

Yeni Gerçekçilik, Gerçek Sinema, Özgür Sinema gibi oluşumlar belgesel tarzını çeşitlendirmiştir (Gündeş, 1998, s. 122). Bu anlatı tarzı bilgi verme, gerçeği toplumla paylaşma, medya arkeolojisi sunma, tarihi yeniden aydınlatma gibi özellikler taşımaktadır. Çelikcan'a göre (2020, s. 532) belgesel sinema sadece gerçeği göstermek değil hakikati sorgulamak ve belgeselcinin hakikatini seyirciyle buluşturmak demektir. Belgeselci, kamerasıyla tarihe tanıklık etmekte ve an'ları aktarmaktadır.

Belgesel film, sinemanın icadında belirgin olmuş sonrasında kendi içinde etnografik belgesel, sanat belgeselleri, tarihi belgeseller gibi türlere ayrılmıştır. Belgesel yapımı çeşitlendikçe sınıflandırmalar çoğalmıştır. Bill Nichols (1989, s. 33) belgesel türlerini açıklayıcı, gözlemsel, interaktif, refleksif ve edimsel olarak ayırmaktadır. *Açıklayıcı belgesel*, bir olguyu ya da olayı dış sesin açıklamalarıyla aktaran belgesel türüdür. Belgeselin temel amacı olan bilgilendirme ve açıklama bu türün belirgin özelliğidir ve anlatıcının söylediklerini destekleyen görüntüler gösterilmektedir. *Gözlemsel belgesel*, insanların doğrudan kameraya konuşmadığı, çekimin olağan akışında gerçekleştiği adeta *sine-gözün* gezindiği bir türdür. Bu tür daha çok video-belgesele yatkındır. Ara yazı, anlatıcı ses ve röportajlar yoktur. *İnteraktif belgesel* ise daha aktif bir sürece işaret eder. Film yapımcısının varlığı ve etkileşimi ön plandadır. Bir diğer tür olan *refleksif belgesel* izleyicileri film çekim ortamına dahil eder ve film yapım sürecini gösterir. Son kategori olan *edimsel belgesel* ise daha deneysel bir tarzda izleyicinin deneyimlerine ve hislerine odaklanır.

Belgeseller aynı zamanda yapım amacına göre belgeleyen tür ve belgeleyip-dramatize eden tür olarak sınıflandırılmaktadır. Belgesel sinemanın ilk yılları daha çok kayıt altına alan ve belgeleyen türden oluşmuştur. Belgeleyen tür, tamamen gerçek olayların doğal akışında çekilmesidir. Bir nevi video-belgesel olan bu türde sinema-gerçek anlayışı ve nesilden nesile aktarılan tarihsel anlayış hakimdir. Dramatize eden tür ise dramatik diyalog ve görüntülerin filmin içine yerleştirildiği, daha kontrollü bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım bazı belgesel

ve tarihçiler tarafından eleştirilmektedir. Zira belgesel ve hakikat ilişkisi ince bir çizgi üzerinden ilerlemekte, yönetmenin hakikati ve bakışı ile olaylar arasındaki ilişki değişebilmektedir.

Belgesel filmler ulusal sinemaların çoğunda kendine yer edinmiştir. Belgesel film yapımı zamanla kendi stilini çeşitlendirmiş hem tarihi belgeler hem de bir dil olarak sinema tarihinde önemli yer tutmuştur. Belgesel biçiminin gelişiminde film dili daha çok röportaj odaklı ve bilgilendirici olarak gelişmiş ancak günümüzde deneysel/belgesel, sahte-belgesel, interaktif belgesel tarzında yenilikçi, farklı, anlatı odaklı belgeseller ortaya çıkmıştır. Belgesel filmler önemli kişilerin yaşamı, tarihi olaylar, ilgi çeken durumlar, meslekler, mekanlar gibi birçok konuda olabilir. Tarihle ilgili belgeseller genellikle arşiv dosyaları ve röportajlarla sözlü tarih çalışması olmaktadır. Kişilerin deneyimi ve hatıraları birer veri olarak sözlü tarihin belgeleridir. Böylece kamera aracılığıyla yapılan sözlü tarih, geniş kitlelere ulaşmaktadır.

Ülkelerin kültür politikalarında sinema önemli yer tutmaktadır. Bilhassa belgesel filmler kolektif belleğin oluşumunda etkili olduğu için ülkeler kültür ve sanat politikaları sinemaya ağırlık vermiştir. Kuşaktan kuşağa aktarılan filmlerle tarih yeniden hatırlanmakta ve bilgi görsel olarak seyircinin belleğine sunulmaktadır. Türk sinemasında belgesel tarih yolculuğunda, sanat politikalarında ve film üretiminde diğer ülkelerde olduğu gibi önemsenmektedir. Ancak erken Cumhuriyet döneminde belgesel kurmacaya oranla daha az üretilmiştir. Sinemanın ülkemizdeki gelişimi kurmaca filmler ve video/belgeseller ile olmuş, sonrasında Türk sineması kendi özgün dilini oluşturmuştur. Özellikle sinemanın ülkemizdeki ilk izleri diğer ülkelerde olduğu gibi belgesel/belge filmler ile görünür olmuştur.

Türk sinemasının başlangıcı birkaç dakikalık kısa filmlerin kayıt altına alınması ve izlenmesi ile geçmiştir. İlk film gösteriminin 1897, ilk sinema salonunun 1908 yılında açıldığı, ilk Türk sinemasının ise 1914 yılında hayata geçtiği bilinmektedir

(Çalapala, 2009, s. 104). Kameranın kayıt özelliğinin kullanımı sadece gündelik yaşamın gösterimi ile sınırlı olmamış, askeri faaliyetler için Merkezi Ordu Sinema Dairesi, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti Stüdyosu, Malûl Gaziler Cemiyeti Stüdyosu gibi oluşumlar kurulmuştur (Coşkun, 2009, s. 18). Türk belgesel sinemasının ilk örnekleri aynı zamanda Türk sinema tarihi ile eşdeğerdir. 1914 yılında Fuat Uzkinay'ın *Ayastefanos'taki Rus Abidesinin Yıkılışı* filmi ilk belgesel film olarak tarihe iz bırakmıştır (Özgüç, 1993, s. 13). Bununla birlikte Ordudaki sinema dairesinin üretimleri devam etmeye başlamış, bu üretimlerden 1922 yılında çekilen ve tanıtım/propaganda filmi olan *İzmir'e Doğru* adlı film öne çıkmıştır (Pelican, 2020, s. 534). Film Kurtuluş savaşını konu edinmekle birlikte erken Cumhuriyet döneminin izlerini de taşımıştır. Sonraki yıllarda Nazım Hikmet Ran, İstanbul Senfonisi ve Bursa Senfonisi (1934) adlı belgeselleri çekmiş ve belgesel film üretimlerini devam ettirmiştir. Sinemanın keşif yolculuğunda artık birkaç dakikalık anlık kayıtlar yerine anlamlı ve bütüncül filmlere doğru eğilim artmış, öykülü veya belge niteliği taşıyan sinema anlayışı ortaya çıkmıştır. Şüphesiz büyük dönüşümlerin ve zaferlerin olduğu bu dönemde kameranın odağında Cumhuriyet'in ilanı ve Atatürk olmuştur.

Tarihin Tanıkları: Atatürk'ü ve Cumhuriyet'i Konu Edinen Belgeseller

1923-1950 yılları olarak tanımlanan erken Cumhuriyet döneminde sinemanın izleri görülmektedir. Belgesel film ise bu dönemde bir kayıt aracı olarak öne çıkmaktadır. Türk belgesel sinemasının kökeni aslında Türk sinemasının başlangıcı ile aynı zamana denk düşmektedir. Dünya sinemasında olduğu gibi Türk sinemasında da ilk gösterimler, ilk filmler video-belgeseller olmakta, filmler gerçeğin bir kaydı olarak tarihe geçmektedir. Sinemada tarih yazımında -özellikle erken Cumhuriyet dönemine dair alanyazında- belgelerin yanı sıra o dönemi veya yakın dönemi yaşayan kişilerin anıları da bulunmaktadır. Türk sinema tarihi kitaplarında birbirine eklenerek büyüyen bu tarih yazımında ilk dönemler üzerine sınırlı bilgiler vardır, yazarlar kişisel anılara ve

belgelere yer vermektedir (Erdoğan, 2020, s. 476). Türk sinema tarihi ve sinema çalışmaları yoğun olarak kurmaca filmlere odaklanmaktadır. Kurmaca sinema belgesele oranla erken Cumhuriyet döneminde, tarih yazımında ve üretiminde daha büyük yer kaplamaktadır (Çelikcan, 2020, s. 529). Bu dönemin belgeselleri sayıca kurmaca filme göre az olsa da belgeseller tarihe tanıklık etmekte, filmlerde Atatürk ve Cumhuriyet büyük yer tutmaktadır.

Erken dönem sinema tarihinde Atatürk ve Cumhuriyet'i konu edinen belgesellerin bazıları eser olarak belirgin olsa da çoğu gerçeğin kaydını oluşturan, anlık video-belgeseller olup arşiv görüntülerini oluşturmaktadır. Sinema Genel Müdürlüğü'nün film mirasım isimli sitesinde çoğu video-belgeselleri andıran anlık tarihi anlatılar görülmektedir (<https://filmmirasim.ktb.gov.tr/>). Bunlardan biri ise Atatürk'ün TBMM'ne gelişinin çekildiği ve restore edildiği 3.28 saniyelik görüntüdür (SGM-1971). Görüntüde Atatürk'ün meclise girişi ve çıkışı gösterilmektedir. Günümüz belgesel anlayışının hâkim olduğu röportajlı, sinematografik ve dinamik bir belgeselden ziyade anı gösteren, yaşatan, kimliksiz video-belgeseller ön plana çıkmaktadır. Erkılıç (2015, s. 109) bu oluşumun temelinde belge-filmin yer aldığını belirtmektedir. Erkılıç, özellikle 1980'lerde belge-filmin belgesel filme doğru evrildiğini belirtmekte, belge-filminden belgeselciliğe olan değişimin hem kuram hem de uygulamada görüldüğünü vurgulamaktadır.

Erken Cumhuriyet döneminde sanat; eğitim ve medeniyetin geliştirilmesi ve kültürün aktarılması için gerekli araç olarak görülmüştür (Lüleci, 2014, s. 41). Modernleşmenin aracı ve göstergesi olan kamera/film/sinema dönemin yenileşme hareketlerine ışık tutmuş ve bu hareketleri kayıt altına almıştır. Örneğin birçok kez eklemeler yapılan ve Kurtuluş Savaşını konu edinen *İzmir Zaferi* belgeseli *İstiklal* adıyla 1942 yılında tamamlanmış, Fuat Uzkinay yönetiminde hazırlanan belge filmde Kurtuluş mücadelesi ve Atatürk'e yer verilmiştir (Türk Sinema Araştırmaları, web sitesi).

Erken Cumhuriyet döneminin belgesel sayısı 20'yi geçmemektedir (Kuralay, 2020, s. 85) bunlardan birkaçı da Cumhuriyet ile ilgili olan belgesellerdir. Kuralay (2020, s.85) bu dönemin belgesellerini şu şekilde özetlemektedir;

(2005, s. 202) bu tarz öğretici filmlerin daha çok yurtdışında üretilen filmler olduğunu ve içerikteki niceliksel azalmayı vurgulamaktadır. Yurt içindeki ekonomik ve teknik gelişimler film üretiminde sinemacılara pek olanak vermemiştir. Gündeş

Tablo 1

1914-1934 Tarihlerinde Üretilen Belgeseller

Belgeselin Adı	Yapım Yılı	Yönetmeni	Konu
Ayastefanos Rus Abidesinin Yıkılışı	1914	Fuat Uzkınay	Sinema serüveninin başlaması
Sultan Reşat'ın Cenaze Merasimi	1914	Fuat Uzkınay	Kısa film önemli olaylar
Vahdettin'in Cülus Alayı	1914	Fuat Uzkınay	Kısa film önemli olaylar
Vahdettin'in Kılıç Alayı	1914	Fuat Uzkınay	Kısa film önemli olaylar
Ordu'nun İstanbul'a Girişi	1914	Fuat Uzkınay	Kısa film önemli olaylar
İstiklal/İzmir Zaferi	1922	Fuat Uzkınay	Savaş yılları, İstiklal savaşının tarihi belgeleri
Zafer Yolları	1923	Fuat Uzkınay	Savaş yılları
Düğün Gecesi/ Kanlı Nigâr	1933	Nazım Hikmet	Birçok oyuncuyu bir araya getiren film
İstanbul Senfonisi	1933	Nazım Hikmet	Turistik belge türü
Bursa Senfonisi	1933	Nazım Hikmet	Turistik belge türü
Yeni Karagöz	1933	Hazım Körmükçü	Hazım Körmükçü'nün kendi oynattığı karagöz oyunu
Türk İnkılabında Terakki Hamleleri	1934-1937	Kemal Necati Cakuş	Uzun metrajlı belge filmi
Türkiye'nin Kalbi: Ankara	1934	Sergey Yutkeviç Lev Arnstam	Cumhuriyet'in onuncu yılı için yapılmıştır

Erken Cumhuriyet döneminde eğitici ve öğretici filmler hakkında yasal düzenlemeler yapılmış filmlerdeki didaktik özellik vurgulanmıştır. Özellikle belgesel filmlerin öğretici nitelikte olması konumuz açısından önem arz etmektedir. Bu düşünceler ışığında 10 Şubat 1937'de kabul edilen Öğretici ve Teknik Filmler Hakkında Kanun, 1939'da ise Öğretici ve Teknik Filmlerin Kontrolü Hakkında Nizamname yayınlamıştır. Nizamname'de bu tür filmlerin halka gösterilmesinde sorun olmadığı, sinemalarda esas filmlerin yanı sıra öğretici ve teknik filmlerin de yer alacağı (madde 10) belirtilmektedir. Serdar Öztürk

(1998, s.124) bu dönemde belgesel filmlerin yeterince üretilmemesinin nedenlerini; "belgesel filmlerin eğlence anlayışına pek uymaması nedeniyle daha çok öykülü filmlere yönelmesi, genç yönetmenlerin doğrudan öykülü filmlerle ilgilenmesi" gibi nedenlere bağlamaktadır. Yine de erken dönem belgesel tarihimize bakıldığında akılda kalıcı ve önemli birkaç belgesel ortaya çıkmaktadır.

Cumhuriyet dönemi belgesellerinden olan *Türkiye'nin Kalbi: Ankara (1934)* belgeseli dönemin

uluslararası ilişkileri, ülkenin yarattığı imaj ve belgesel sinemanın önemine dair önemli veriler sunmaktadır. Bu dönemde sinema, kültürel ve ticari iş birliğinin simgesi haline gelmiştir. Türkiye ile SSCB arasında 17 Aralık 1925'te imzalanan Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması, iki ülkenin değerlerinin ve bağımsızlıkların korunmasının yanı sıra iş birliğini hedeflemektedir (Erbay, 2022, s. 76). Bu antlaşmalarda sinema filmlerinin gösterimi ve değişimi söz konusu olmuştur. 1926 tarihli yazıda SSCB'nin Türk sinemasına yapacağı katkılar yer almaktadır (Öztürk, 2005, s. 40). Bu dönemde Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında film değişimi anlaşmasına dair gelişmeler yaşanmış, Türk ve Rus filmlerinden 10 tanesinin karşılıklı değişimi gündeme gelmiştir (Öztürk, 2005, s. 36). Türkiye'den Sovyetler Birliğine gönderilecek filmler Rusların Doğu'yu Avrupa'dan değil Doğu'nun kendisinden öğrenebileceği çıktısını taşımaktadır. Film değişimi anlaşmasıyla iki ülke arasında iş birliği başlamış sonrasında ise belgeselin çekilmesiyle üretim aşamasına da geçilmiştir. Dijital arşivlerde Rus heyetinin Türkiye'ye ziyareti de kameralara yansımış, Dış İşleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın Rus heyetini karşılaması ve konuşmaları gösterilmiştir (SGM-3337).

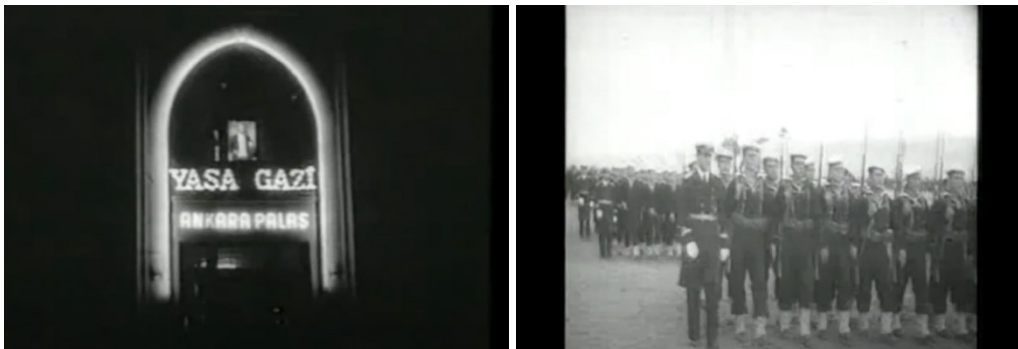
Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerin bir çıktısı niteliğinde olan belgeselin yönetmenliğini Lev Oscarovich ve Sergei Yutkoviç yapmış, belgesel Cumhuriyet tarihinin önemli görsel kaynaklarından biri olmuştur (Çelikcan, 2020, s. 535). Ankara, Cumhuriyet'in bir simgesi halindedir. *Türkiye'nin Kalbi: Ankara* belgeseli de Cumhuriyet'i anlatan ilk belgesel olmaktadır. Cumhuriyet'in 10. yılına

özel hazırlanan bu belgeselde genel olarak Ankara'ya gelen Sovyet heyet, kutlamalar, Ankara meydanı ve Mustafa Kemal Atatürk yer almaktadır. Belgeselin girişinde Anadolu köyünden görüntüler yer almaktadır. Anadolu'dan, farklı şehirlerden Ankara'ya Cumhuriyet kutlamaları için giden insanlar gösterilir. Kutlamaların coşkusu kameraya da yansımıştır. Kalabalığın mutluluğu, telaşı ve yaptığı hazırlıklar Cumhuriyet sevincini nitelemiş, belgesel bu anlara kısa kısa yer vererek hareketli bir kurguyla hazırlanmıştır. Filmde görüntülere Türk milli marşı ve 10. yıl marşı eşlik etmiştir.

Filmde Sovyetler Birliği heyeti de gösterilmekle birlikte iki ülke arasındaki yakın ilişkiler dikkat çekmektedir. Dijital arşivlerdeki kısa videolarda yine Cumhuriyetin 10. yıl kutlamaları için Türkiye'ye gelen Sovyet heyetinin İstanbul'daki görüntüleri yer almaktadır (SGM-686). İstanbul'da başlayan belgesel, İstanbul'un tarihi mekânlarına yer vermekte sonrasında Ankara'yı odak noktasına almaktadır. Belgeselde Ankara, "yeni Türkiye'nin başkenti" olarak belirtilmekte, Ankara'da yapılan törende gerek halk gerek de devlet kurucularının doğal halleri kameraya yansımaktadır. Görüntülerde sık sık Atatürk'e yer verilmekte, liderin konuşma öncesi doğal halleri kameraya yansımaktadır. Atatürk'ün 10.yıl nutkunun filme kaydedilmesi tarihimiz ve belgesel sinemamız için önemli bir an'a işaret etmektedir. Belgeselin bu bölümünde Atatürk'ün sesi duyulmakta, nutuk başlamaktadır. Atatürk, Türk milletine bu zaferin ne kadar önemli olduğunu, Türkiye Cumhuriyet'ini daha ileri taşıyacağımızı söylemekte ve o tarihi konuşmayı yapmaktadır².

Görsel 1

Cumhuriyet'in 10. yıl Kutlamaları

2 Bakınız: 10. Yıl Nutku <https://www.ktb.gov.tr/TR-96294/10-yil-nutku.html>

Görsel 2

Mustafa Kemal Atatürk Cumhuriyet Kutlamalarında

Belgeselin *Ankara nedir?* bölümünde Ankara'nın önemi vurgulanmakta, filmde eski Ankara'nın yaşadığı tarihsel olaylardan sonra heykel, mimari gibi yüksek sanat ürünlerini muhafaza ettiği belirtilmektedir. Filmde bu tür bilgilerin olduğu açıklayıcı arayazı yer almaktadır. Ankara medyanı, Atatürk Heykeli, Türkiye Büyük Millet Meclisi gibi önemli mekanlar filmde gösterilmektedir. Film, mekanlara ve olaylara odaklandığı kadar insanlara ve yüzlere de odaklanmaktadır. Duyguların ifadesi olan yakın planlar, genel planlarla birlikte büyük bir yer tutmakta, yönetmen halkın jest ve mimiklerine vurgu yapmaktadır. Filmde aynı zamanda İsmet İnönü'nün konuşması ve ailesiyle olan görüntüleri de yer almaktadır.

Bu belgesel, belge-film özelliğini taşımaktadır. Sadece görüntülerin kaydından öte yapılan anlamlı kurgu bu filmi videodan ziyade bir belgesel film haline getirmiştir. Belgesel, dönemin gazetelerine de haber olmuş, Cumhuriyet gazetesinin 18 Mart 1934 tarihli baskısında film yapımcılarının Ankara'ya gelip filmi Maarif Vekaletine teslim edecekleri bilgisi yer almaktadır (Cumhuriyet, 1934). Aynı şekilde Akşam³ gazetesinin 19 Nisan 1934 tarihli basımında belgesel "her Türk'ün görmesi gereken büyük inkılap filmi" olarak nitelenmektedir. Filmin yurtiçi ve yurtdışı gösterimlerinden ekonomik gelir elde edeceği beklentisi hakimdir. Bu beklenti karşılığında gelir dağılımı planlaması Başbakanlığa bildirilen yazıda şöyle sıralanmıştır; "Macaristan

şehir kütüphanesinden alınan kitapların ödenmesi, farklı dillerde yazılan Türk tarihi kaynaklarının Türkçe'ye çevrilmesi, filmin öğrencilere ücretsiz gösterilmesi gibi kültürel faaliyetler" (Erbay, 2022, s. 77-78). Film bu yönleriyle sinema ve Cumhuriyet tarihimiz için önemli olmaktadır.

Bu filmde sonra Kemal Necati Çakus ile Rus kurgucu Ester Shup *Türk İnkılabında Terakki Hamleleri* (1937) adlı belge-film çekmiştir, film eski görüntülerden oluşan parçalı anlatımları birleştiren bir kolaj filmi olmuştur. Özön'e göre (1962, s. 236) film Türkiye'nin yakın tarihine dair hazırlanmış en düzenli ve kapsamlı bir montaj filmidir. Belgesel filmin uluslararası ilişkiler yaratma ve tarihsel iz bırakma özelliğini devam ettiren bir diğer belgesel de Amerikalı bir belgeselcinin gözünden Atatürk'ün gündelik hayatını filme alan ve onu dünyaya bir kere daha tanıtan *Reborn Turkey* (Julien Bryan, 1936) adlı filmidir (Amerikan Film Institute Catalog, 2022). Bryan, Atatürk ile iki gün geçirmiş, onun gündelik yaşamını kayıt altına almıştır (SGM-396). Film, Türkiye'den görüntüler de sunmakla birlikte modernleşme hareketlerini de gözlemci bir tavırla aktarmaktadır. Filmde aynı zamanda Atatürk'ün, manevi kızı Ülkü'ye okuma yazma öğrettiği, onunla vakit geçirdiği görüntüler yer almaktadır (SGM-1824). Bu filmde dikkat çeken şey ara yazıların yanı sıra dış ses ile anlatıcının aktardığı bilgilerin yer alması ve günümüz belgesel stiline yakınlık göstermesidir. Atatürk'ün samimi ve mütevazı

3 Bakınız: <https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12575/5920>

hallerini gösteren bu belgesel Amerikan başkanı Franklin D. Roosevelt'i çok etkilemiş ve Roosevelt Ankara'yı ziyaret etmek istemiştir (NTV, 2017). Bu dönemde hem belge filmler hem uluslararası ilişkileri destekleyen, geliştiren bir rol üstlenmiştir. Filmlerin çoğu Atatürk'ün isteğiyle hazırlanmış, Türk tarihi ve Türk belgesel sineması açısından bir medya arkeolojisi sunmuş, tarihe iz bırakmıştır. Bu belgesellerin temelinde kurucu lider Mustafa Kemal Atatürk ve Kurtuluş Savaşı, Cumhuriyetin ilanı, halk ile olan ilişkisi gibi konular yer almaktadır. Sinema filmlerinin etkisi bu dönemde fark edilmiş, 1928 tarihli Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun'un 4. maddesinde gazete, dergi ve sinema yazılarının Türk harfleri ile yazılması ve değiştirilmesi belirtilmiştir (1928).

Yönetmeni belli olan ve yukarıda örnekleri bulunan Cumhuriyet belgesellerin yanı sıra kimliksiz, anı gösteren belge-filmlerinin kitlelerle buluşmasını sağlayan ve TRT 2'de yayınlanan *Tarihin Ruhü*⁴ programı, *Cumhuriyet belgeselleri ve medya arkeolojisi alanında önemli veriler sunmaktadır. Arşivlerin içinden bir kolaj film sunan program, eski belgesel görüntülerini yeni bilgilerle harmanlamış, seslendirme ile açıklayıcı bir tarih yolculuğu hazırlamıştır. Fotoğraf, film ve gazetelerde yer alan saklı bilgileri kitlelerle paylaştığını vurgulayan program T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Sinema Genel Müdürlüğü'nün destekleriyle gerçekleşmiştir. Programın ilk bölümünde 1923 seçimleri ve kutlamalarını konu edinen belge-filmler yer almaktadır. Programın 22 ve 23. bölümünde yukarıda bahsedilen 10.yıl belgeselleri yer almaktadır. Programda bahsettiğimiz sesli bir haber filmi ile Yutkeviç'in belgeseli arşivlerden kitlelere televizyon aracılığıyla aktarılmaktadır. Böylece o dönemde üretilen belgeseller günümüzün imkanlarıyla gösterilmekte ve izleyiciler şimdiyi eskiyle buluşturan medya arkeolojisinin birer aktörü haline gelmektedir. Programın 33.bölümünde 1930, 1933 ve 1937 yıllarında yapılan Cumhuriyet kutlamalarını içeren video-belgeseller yer almaktadır. Bu*

bölümde bahsettiğimiz video-belgeseller arşiv görüntülerinde görünmekte, anonim olan bu görüntülerde anlar kayıt altına alınmaktadır. 1937 yılında yapılan kutlamaların kaydını ise Kenan Erginsoy yapmıştır. Cumhuriyet kutlamaları Kenan Erginsoy tarafından çekilmiş, görüntülerde yine coşkulu kutlamalar, geçit töreni ve Atatürk'ün görüntüleri yer almaktadır (<https://www.trt2.com.tr/tarih/tarihin-ruhu>). Kenan Erginsoy'un hazırladığı 18 dakikalık bu belge film, Atatürk dönemi Cumhuriyet Bayramı kutlamalarının en son sonuncusu olma özelliğini taşımaktadır. Filmler daha sonraki yıllarda halk evinlerinde, sinemalarda, kasabalarda halka gösterilerek kültürel bellek yaratma işlevi görmektedir.

TRT ve Sinema Genel Müdürlüğü'nün arşivleri Cumhuriyet'in ilanı ve getirilerinin toplumsal yaşama olan etkisini belge filmler aracılığıyla halka ulaştırmaktadır. Arşiv filmlerinden biri de programın 37. bölümünde yer alan 1934 yılı yerel seçimlerdir. Cumhuriyet'in, seçme ve seçilme hakkının, halkın iradesinin yansıması olan seçimler kameralara yansımış, İstanbul ve Ankara'da yapılan oylamalar filmde yer almıştır. Bunun yanı sıra Kültür ve Turizm Bakanlığı tarihi video ve belgesel verilerini kamuya sunduğu Film Mirasım isimli web sitesi ile (<https://filmmirasim.ktb.gov.tr/>) medya arkeolojisi gerçekleştirmektedir. Örneğin SGM-133 ve SGM-2046 kodlu görüntüde Ankara Hipodrom'da Atatürk'ün de bulunduğu 1933 yılındaki Cumhuriyet Bayramı geçit töreninden görüntüler yer almaktadır. Web sitesinde film başışı imkânı olabildiği gibi filmlerin dijital arşivi de açık hale gelmektedir. Zira, filmler tarihin tanıkları olarak günümüze ışık tutmaktadır.

Erken Cumhuriyet döneminden sonra sıklıkla erken Cumhuriyet ve sonrasındaki dönemi konu edinen belgelerin toplandığı ve yeni anlatıların ortaya çıktığı belgeseller görülmektedir. Bu dönemden itibaren birçok Cumhuriyet belgeseli çekilmektedir. Sadece yerli değil yabancı yönetmenler de Atatürk ve Cumhuriyet konulu belgesellere ilgi göstermiştir.

4 Bakınız: <https://www.trt2.com.tr/tarih/tarihin-ruhu>

1956 yılında *Atatürk: Bir Millet'in Adamı* belgeseli Amerika Birleşik Devletleri merkezli Ortadoğu'nun Amerikan Dostları isimli organizasyon tarafından çekilmiştir (Boran ve Dönmez, 2021, s. 1). Yine BBC tarafından 1970'de hazırlanan *Atatürk: Türklerin Babası*⁵ belgeseli sonrasında çekilen önemli belgesellerden biridir. Belgeselde Mustafa Kemal Atatürk'ün hayatı, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet döneminin ilk yıllarındaki gelişmeler paralel olarak anlatılmaktadır. Michael Adams tarafından hazırlanan belgesel hem 1970 yılında Çanakkale, Samsun, Amasya, Sivas ve Ankara'da BBC tarafından yapılan kayıtlardan hem de tarihi görüntülerden oluşmaktadır. Böylelikle medya arkeolojisi hem yeni hem de eski görüntülerin harmanlanması ile yeni bir anlatı sunmakta, tarih yolculuğuna kamera ile ışık tutmaktadır. Sonrasında çekilen çoğu belgesel film bu tarz bir anlatıyla biçimlenmiş ve sayıları artmıştır. Günümüzde de çoğu biyografik film, tarihi belgesel veya kurmaca film Atatürk ve Cumhuriyeti konu edinmektedir.⁶

Sonuç

Sinema, tarih ve kolektif bellek ilişkisinde hem sinemanın toplumsal yaşamdaki yeri ve gelişimi hem de seyircinin belleğindeki izler önemli yer tutmaktadır. Geçmiş, bugün ile anlamının temel kaygısı özellikle tarihteki unutulmaz gelişmelerin ve millî duyguların hatırlanmasıyla daha da önemli hale gelmektedir. Medya arkeolojisi bu bağlamda geçmişin belgelerini taramak, açığa çıkarmak, geçmişin tanıklarını dinlemek ve filmlerle önemli olayları, durumları, kişileri tahayyül etmekten geçmektedir. Belgesel film, çoğu ülkenin ulusal tarihindebüyükertutmaklaberabergünümüzdeki dijital imkanlarla tekrar ele alınan bir kavram olmaktadır. Nitekim belgesel filmler kültürel bellek, toplum ve tarih ilişkisinin merkezinde durmaktadır. Tarihi olaylara tanıklık eden ve kültürün görsel-işitsel yansıması olan belgeseller tarihimizin önemli bir olayı olan Cumhuriyet'in

ilanı ve kutlamalar açısından önem arz etmektedir. Özellikle erken Cumhuriyet dönemine ait verilerin sınırlı olması günümüzde konuyu tekrar ele almayı gerektirmiş ve Cumhuriyet'in 100. yılında bu önemli günün kayıtlarını medya arkeolojisinin bir parçası olarak incelemek çalışmanın çıkış noktasını oluşturmuştur.

Cumhuriyet belgeselleri dönemin gelişmelerine ışık tutmuş hem belgesel sinemamız hem de tarihimiz açısından önemli veriler sunmuştur. Erken Cumhuriyet döneminde Atatürk'ü ve Cumhuriyeti konu edinen belgesellerin ele alınması, literatüre güncel kaynaklarla tekrar bakılması ve diğer çalışmalardan farklı olarak belgesellerin kendi içinde teknik sınıflandırılmaları tâbi tutulması çalışmayı önemli kılmaktadır. Belgesellere bakıldığında çoğunlukla yönetmeni belli olmayan, anı gösteren, video-belgesellerin olduğu görülmektedir. 1923-1950 yılları arasında çekilen ve yönetmeni belli olan belgesel filmlerin sayısı ise 20'yi geçmemektedir (Kuralay, 2020, s. 85). Bunlardan dördü Cumhuriyet yıllarını konu edinmekle beraber günümüze ismiyle taşınan dört belgesel bulunmaktadır. Çalışmada medya arkeolojisi sunan ve kamu kurumlarının paylaştığı arşiv görüntüleriyle birlikte ise birden çok video-belgesel, belgeleyen-tür sınıfında belgeseller görülmektedir. Belgesellerin tarzına bakıldığında daha çok Nichols'un (1989, s. 33) sınıflandırılmaları içinde açıklayıcı ve gözlemsel belgesel türüne yakın olduğu görülmektedir. Bunun nedeni kameranın bir sine-göz (Vertov, 2007) rolünü üstlenerek kayıt işleviyle öne çıkmasıdır. Diğer açıdan bakıldığında ise filmler belgeleyen-tür özelliklerini taşımaktadır. Ara yazılarla açıklayıcı-belgesele, röportajsız ve gözlem odaklı yapısıyla da gözlemsel türe karşılık gelmektedir. Bu gerçekçi ve doğal anlatı dönemin teknik koşulları ve gelişen belgesel film tarzıyla alakalıdır. Erken Cumhuriyet dönemi belgesellerinde amaç tarihi kayıt altına almak, topluma ve gelecek nesillere bu önemli

5 Bakınız: <https://www.youtube.com/watch?v=tpUxlnA3WqU>

6 Bakınız: Veda, [Film], Yönetmen: Zülfü Livaneli 2010, Dersimiz: Atatürk, [Film], Yönetmen: Hamdi Alkan, 2010; Çanakkale 1915, [Film], Yönetmen: Yeşim Sezgin 2012; Atatürk [Film], Yönetmen: Mehmet Ada Öztekin, 2023.

gelişmeleri aktarmaktır. Böylece tarihin tanıkları kamera aracılığıyla günümüze ulaşmış, şimdinin dijital imkanlarıyla birlikte medya arkeolojisinin önü açılmıştır. Çalışma sonucunda belgeselin teknik sınıflandırmasının tespitiyle birlikte kamu kurumlarının her geçen gün yeni verileri restore ederek toplumla paylaştığı sonucuna ulaşılmıştır. Medya arkeolojisinin temelinde yer alan bu edimle birlikte her yıl yeni görsel-işitsel içerikler eklenmekte, kolektif belleğin oluşumu açısından önemli görülmektedir. Bunun yanı sıra son yıllarda geçmişin video-belgeselleri ile arşiv görüntüleri günümüz tarihi filmlere öncülük etmiş ve Cumhuriyet konulu tarihi filmlerde üretimler artmıştır⁷. 100. yıl kutlamalarıyla birlikte hem medya arkeolojisi öne çıkmış hem de Atatürk ve Cumhuriyet özelinde sanat üretimlerine ilgi çoğalmıştır.

Kaynaklar

Adams, M. (Yönetmen). (1970). Atatürk: Türklerin Babası. [Film]. İngiltere.

Akşam gazetesi. (2022). <https://www.trt2.com.tr/tarih/tarihin-ruhu>.

American Film Institute catalog. (2022 ,August 24).. <https://catalog.afi.com/Catalog/MovieDetails/8646>.

Arnshtam, L. ve Yutkeviç, S. (Yönetmen). (1934). Türkiye'nin Kalbi Ankara. [Film]. SSCB.

Atatürk: Türklerin Babası. (2022). <https://www.youtube.com/watch?v=tpUxlnA3WqU>,

Boran, T. (2015). Erken Cumhuriyet dönemi'nde taşrada sinema seyri: Çankırı örneği, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 2015 (41), 257-276.

Boran, T. ve Dönmez, A. (2021). Atatürk-bir milletin adamı (1956) belgesel filminin tarihsel perspektiften değerlendirilmesi", *Sanat Dergisi*, (38). 1-18.

Burke, P. (2016). *Tarihin görgü tanıkları*. (Z. Yelçe, Çev.). Kitap Yayınevi.

Byran, J. (Yönetmen). (1936). Reborn Turkey. [Film]. ABD.

Connerton, P. (1999). *Toplumlar nasıl anımsar?* (A. Şenel., Çev.) Ayrıntı Yayınları.

Coşkun, E. (2009). *Türk sinemasında akım araştırması*. Phoenix Yayınevi.

Cumhuriyet gazetesi. (1934). <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/yayinlar>.

Çakus, K.M. ve Shup, E. (Yönetmen). (1937). Türk İnkılabında Terakki Hamleleri. [F i l m] . Türkiye-SSCB.

Çalapala, R. (2009). Türkiye'de filmcilik. *Kekibeç Dergi*, sayı 28, s. 103-112.

Çelikcan, P. (2020). Türkiye'de belgesel sinemanın kısa bir tarihçesi, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 18, Sayı 36, 2020/2, 529-54.

Dewndey, A. ve Ride, P. (2006). *The new media handbook*. Routledge.

Diken Yücel, D. (2022). Yeni sinema tarih yazımına bir katkı: Yeşilçam döneminde Malatya'da seyir ve seyirci. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 2022, (60), 1-30.

Erbay, H. (2022). *Sinemada İstiklal harbi ve Atatürk*. Siyasal Kitabevi.

Erdoğan, N. (2020). Osmanlı ve erken Cumhuriyet Dönemi'nde sinema üzerine yapılmış tarih ve tarih yazımı çalışmalarına ilişkin bir literatür değerlendirmesi (1946-2020), *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, cilt 18, sayı 36, s. 473-494.

7 Bakınız: *Veda*, [Film], Yönetmen: Zülfü Livaneli 2010, *Dersimiz: Atatürk*, [Film], Yönetmen: Hamdi Alkan, 2010; Çanakkale 1915, [Film], Yönetmen: Yeşim Sezgin 2012; Atatürk [Film], Yönetmen: Mehmet Ada Öztekin, 2023.

- Erkılıç, H. (2015). Türkiye'de belgesel sinema literatürü üzerine: belge film den belgesele", *Sinecine*, 6(2), s. 107-116.
- Ferro, M. (2017). *Sinema ve tarih*. (H. Demir, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Film mirasım (2023). <https://filmmirasim.ktb.gov.tr/>
- Gündeş, S. (1998). *Belgesel filmin yapısal gelişimi*. Alfa Yayınları.
- Halbwachs, M. (2007). Kolektif bellek ve zaman. *Cogito*, (Ş. Demirkol, Çev.). s. 55 76.
- Kuralay, İ. (2020). Başlangıcından Günümüze Belgeselcilik ve Özgün Bir Tarz O l a r a k TRT Belgeselciliği, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Lüleci, Y. (2014). Erken Cumhuriyet döneminde Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyetler B i r l i ğ i arasındaki sanatsal ilişkiler: Ankara: Türkiye'nin kalbi belgeseli örneği, *İnsan & İnsan*, sayı 2, s.40-61.
- Nichols, B. (1989). *Representing reality: issues and concepts in documentart, b l o o m i n g t o n*: Indiana University Press.
- NTV,AmerikanBaşkanıRoosevelt'ietkileyenAtatürk belgeseli. (2022). <https://www.ntv.com.tr/video/turkiye/amerikan-baskani-roosevelti-etkileyen-aturk-belgeseli,hb3StL1s7kyvZW09miPWeQ>.
- Öğretici ve teknik filmlerin kontrolü hakkında nizamname. (2022). <https://www.mevzuatsorgula.com/Dokumanlar/Tuzuk/2.3.211597.pdf>.
- Özön, N. (1962). *Türk sinema tarihi, dünden bugüne 1896-1960*, Artist Yayınları.
- Öztürk, S. (2005). *Erken Cumhuriyet döneminde sinema, seyir, siyaset*. Elips Kitap.
- Parikka, J. (2021). *Medya arkeolojisi nedir?* (E. Kılıç, Çev.). Koç Üniversitesi Yayınları.
- SGM- 1824. (2023). <https://filmmirasim.ktb.gov.tr/film/yeni-turkiye-2>.
- SGM 1971. (2023). <https://filmmirasim.ktb.gov.tr/film/ataturk-un-meclisegelis>.
- SGM-133. (2023). <https://filmmirasim.ktb.gov.tr/film/29-ekim-1933-torenleri>
- SGM-3337. (2023). <https://filmmirasim.ktb.gov.tr/film/rus-heyetinin-turkiye-ziyareti>.
- SGM-396. (2023). <https://filmmirasim.ktb.gov.tr/film/yeni-turkiye>.
- SGM-686. (2023).<https://filmmirasim.ktb.gov.tr/film/10—yilda-sovyetmisyonunun-gelisi>
- Tarihin ruhu programı. (2022).<https://www.trt2.com.tr/tarih/tarihin-ruhu>.
- Taylor, E.B. (1958). *The origins of culture and religion in primitive culture*. Harper&Brothers.
- Türk harflerinin kabul ve tatbiki hakkında kanun. (1.11.1928) Kanun no: 1353.
- Türk sinema araştırmaları, İstiklal Belgeseli (2022). <https://www.tsa.org.tr/tr/film/filmgoster/5389/izmir-zaferi>
- Türkiye'nin kalbi: Ankara belgeseli. (1934). <https://www.youtube.com/watch?v=R2GM6H6wlik>
- Uzkınay, F. (Yönetmen). (1914). Ayastefanos'taki Rus Abidesinin Yıkılışı. [Film]. Türkiye.
- Uzkınay, F. (Yönetmen). (1942). İzmir Zaferi. [Film]. Türkiye.
- Vertov, D. (2007). *Sine-Göz*, (A. Ergenç, Çev.). Agora Kitaplığı.

Extended Abstract

The arrival of cinema in our country and its speciation as a fiction-documentary brought it beyond being a technical tool and made it an actor of historical events. Although cinema is a tool of modernity, it has been seen as a historical tool. Both the technical development and the meaning in the content have caused cinema to be considered important in our country as well as in the world. In this period, an important event such as the proclamation of the Republic became the subject of films, and especially documentary films presented great data for both our cinema and our history. Cinema has an important place in the cultural policies of countries. Especially since documentary films are effective in the formation of collective memory, culture and art policies of countries have focused on cinema. History is remembered again with the films transferred from generation to generation and the information is visually presented to the memory of the audience. In Turkish cinema, documentary is considered as important in its historical journey, art policies and film production as in other countries. However, in the early Republican period, documentary was produced less than fiction. The development of cinema in our country has been with fictional films and video/documentaries, and then Turkish cinema has created its own unique language. Especially the first traces of cinema in our country have become visible with documentary films as in other countries.

Today's digital possibilities allow media archeology (Parikka, 2017) and remind once again the importance of documents. media archeology; consists of historical narratives and digital culture (Dewdney and Ride, 2006, s. 23). In the subjective camera use, the camera becomes the eye of the audience and observes the environment. The subjective camera is one of the important elements of documentary cinema. Thus, the audience acts as a witness, watches, and participates in the film. In films that witness history, the audience is an observer in media archeology. Films about history or films shot simultaneously on a certain

date are important in terms of understanding and conveying our present. In this sense, documentary cinema becomes a historical tool with its emphasis on reality. Documentary cinema, which is a product of historical narratives, paves the way for us to think about the past together with the present. Documentary films form a narrative by witnessing history. With today's digital possibilities, technical equipment such as tapes, cassettes and CDs are transferred to computers as digital data and become accessible. In this context, in this study, documentaries about the Republic and Atatürk will be discussed in line with digital archives and literature research, and the contents of the documentaries will be evaluated in terms of historical narrative and cinema history. In the study, document analysis method will be used to determine historical narratives. Because, in terms of media archeology, video, film, newspaper and photography are important sources of information used in qualitative research (Yıldırım and Şimşek, 2016, s. 190).

In the research, firstly, the relationship between cinema, history and memory was mentioned, then the quality of documentary cinema and the documentary films shot in the early Republican period were discussed. Although documentary films have a great place in the national history of most countries, they are a concept that is reconsidered with today's digital opportunities. As a matter of fact, documentary films stand at the center of the relationship between cultural memory, society, and history. Documentaries that witness historical events and are an audio-visual reflection of culture are important in terms of the proclamation of the Republic, which is an important event in our history, and celebrations. Especially the limited data of the early Republican period necessitated reconsidering the subject today, and examining the records of this important day, especially in the 100th anniversary of the Republic, as a part of media archeology constituted the starting point of the study. Republic documentaries shed light on the developments of the period and provided important data for both

our documentary cinema and our history. When we look at the documentaries, it is seen that there are mostly video-documentaries with an unknown director and showing the moment. The number of films shot between 1923-1950 and whose directors are known does not exceed 20 (Kuralay, 2020, s. 85). Some of them are about the Republican years. When we look at the style of the documentaries, it is seen that there is a tendency for the explanatory and observational documentary genre within the classifications of Nichols (1989, s. 33). From another point of view, films have documentary-genre characteristics. It corresponds to an explanatory documentary with interludes, and to an observational genre with its non-interview and observation-oriented structure. This hybrid narrative is related to the technical conditions of the period and the evolving documentary film genre. The aim of the early Republican period documentaries is to record history and to convey these important developments to the society and future generations. Thus, the witnesses of history have reached the present day through the camera, and media archeology has been paved with the digital possibilities of today.

Yazar Bilgileri

Author details

(Sorumlu Yazar **Corresponding Author**) Arş. Gör.
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İletişim Fakültesi.
aysu.ugur@hbv.edu.tr, Orcid: 0000-0003-0671-2909

Destekleyen Kurum/Kuruluşlar

Supporting-Sponsor Institutions or Organizations:

Herhangi bir kurum/kuruluştan destek alınmamıştır. None

Çıkar Çatışması

Conflict of Interest

Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır. None

Kaynak Göstermek İçin

To Cite This Article

Uğur Balci, A. (2023). Erken Cumhuriyet döneminde Atatürk'ü ve Cumhuriyet'i konu edinen belgeseller. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, (64/Özel Sayı), 1-14. <https://doi.org/10.47998/ikad.1279625>